

Okruhy polynomů

Ondřej Klíma

Okruhy polynomů – p.1/31

Polynomy

Př: $f = 4x^5 - x^3 + 7x^2 + 1$

Co je to polynom?

$$a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_1 x + a_0,$$

kde $n \in \mathbb{N}$ ("stupeň") a $a_n, a_{n-1}, \dots, a_1, a_0 \in \mathbb{R}$ (koeficienty).

Definice?

Oblíbený způsob: formální součet. Uděláme jinak.

Reprezentace?

Konečná posloupnost koeficientů. Př: $f = (4, 0, -1, 7, 0, 1)$.

Technické potíže — např. sčítání.

Standardní trik: nekonečná posloupnost s konečným počtem nenulových čísel. $(1, 0, 7, -1, 0, 4, 0, 0, 0, \dots)$

Okruhy polynomů – p.2/31

Nechť $(R, +, \cdot)$ je okruh. **Polynom nad okruhem R** definujeme jako nekonečnou posloupnost $f = (f_0, f_1, f_2, \dots)$, kde $f_i \in R$ pro $i \in \mathbb{N}_0$, takovou, že množina $\{i \in \mathbb{N}_0 \mid f_i \neq 0\}$ je konečná.

Ekvivalentní vyjádření poslední podmínky je:
 $(\exists n \in \mathbb{N})(\forall i > n)(f_i = 0)$

Prvky $f_0, f_1, \dots$ nazýváme **koeficienty** polynomu f .

Množinu všech polynomů nad okruhem R označujeme symbolem $R[x]$.

Příklady

- $4x^5 - x^3 + 7x^2 + 1$ (1, 0, 7, -1, 0, 4, 0, 0, \dots)
- $4x^5 + x^3 + \frac{8}{3}x^2 - \frac{1}{2}$ (-\frac{1}{2}, 0, \frac{8}{3}, 1, 0, 4, 0, 0, \dots)
- $4x^4 - \sqrt{3}x^3 + \pi x^2 + 1$ (1, 0, \pi, -\sqrt{3}, 4, 0, 0, \dots)
- $2x^4 - (1 + i)x^3 + \pi x^2 + i$ (i, 0, \pi, -1 - i, 4, 0, 0, \dots)

Jednoduché pozorování: $R \subseteq S \implies R[x] \subseteq S[x]$.

Co "polynomy"

- $x^2 + ix^2 + 3x + i$
- $x^4 + x^3 + 4x^3 + x^2 + 5x^2 - 3x^2 + x + 9x + 1$?

- polynomy nad $\mathbb{Z}_n \dots$
- polynomy nad maticemi

$$\begin{pmatrix} 5 & 2 \\ 0 & 3 \end{pmatrix} x^2 + \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 6 \end{pmatrix} x + \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\left(\begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 6 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} 5 & 2 \\ 0 & 3 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}, \dots \right)$$

- R triviální okruh $\implies$ existuje jediný polynom

”Divoký” příklad

$A = \{a, b, c\}$. Okruh $(\mathcal{P}(A), \div, \cap)$;
 $\emptyset$ neutrální prvek vzhledem k $\div$, tj. 0;
 A neutrální prvek vzhledem k $\cap$.

Polynom $f = (\{a\}, \emptyset, \{c\}, \{a, b, c\}, \emptyset, \emptyset, \dots)$;

$$f = \dots + \emptyset x^4 + \{a, b, c\} x^3 + \{c\} x^2 + \emptyset x + \{a\};$$

$$f = \{a, b, c\} \cap x^3 \div \{c\} \cap x^2 \div \{a\}.$$

Co dál s polynomy?

Cíl je definovat operaci ”sčítání” polynomů.

Tato operace musí v naší interpretaci odpovídat ”skutečnému” sčítání.

Stejně tak pro násobení, tj. např. $x^2 = x \cdot x$.

Bud' $f = (f_0, f_1, \dots)$ a $g = (g_0, g_1, \dots)$ polynomy nad R .

Očekáváme

$$\begin{aligned} & (\dots f_n x^n + \dots + f_1 x + f_0) + (\dots g_n x^n + \dots + g_1 x + g_0) \\ & = \dots (f_n + g_n) x^n + \dots + (f_1 + g_1) x + (f_0 + g_0) \end{aligned}$$

Pro f a g polynomy nad R definujeme polynom $f + g$ vztahem $(f + g)_k = f_k + g_k$ pro $k \in \mathbb{N}_0$.

Definice součinu polynomů

Bud' $f = (f_0, f_1, \dots)$ a $g = (g_0, g_1, \dots)$ polynomy nad R .

Očekáváme

$$\begin{aligned} & (\dots f_n x^n + \dots + f_1 x + f_0) \cdot (\dots g_n x^n + \dots + g_1 x + g_0) \\ & = \dots (f_2 g_0 + f_1 g_1 + f_0 g_2) x^2 + (f_1 g_0 + f_0 g_1) x + f_0 g_0 \end{aligned}$$

$$(f \cdot g)_k = \sum_{i=0}^k f_i \cdot g_{k-i} \quad (*)$$

Pro f a g polynomy nad R definujeme polynom $f \cdot g$ vztahem $(*)$ pro $k \in \mathbb{N}_0$.

Věta.

Bud' $(R, +, \cdot)$ okruh. Pokud na množině $R[x]$ definujeme operace + a · vztahy

i) $(f + g)_k = f_k + g_k$ pro $k \in \mathbb{N}_0$,

ii) $(f \cdot g)_k = \sum_{i=0}^k f_i \cdot g_{k-i}$ pro $k \in \mathbb{N}_0$,

pak $(R[x], +, \cdot)$ je okruh.

Je-li $(R, +, \cdot)$ komutativní okruh, pak $(R[x], +, \cdot)$ je také komutativní okruh.

$(R[x], +, \cdot)$ se nazývá **okruh polynomů nad okruhem** $(R, +, \cdot)$.

Konstantní polynomy

Neutrální prvek vzhledem k + je polynom $(0, 0, 0, 0, \dots)$; tzv. **nulový polynom**.

Neutrální prvek vzhledem k · je polynom $(1, 0, 0, 0, \dots)$.

Polynomy tvaru $(a, 0, 0, 0, \dots)$, kde $a \in R$, se nazývají **konstantní polynomy**.

Zobrazení $k : R \rightarrow R[x]$ dané vztahem $k(a) = (a, 0, 0, 0, \dots)$, pro $a \in R$ je prostý homomorfismus okruhů.

Konstantní polynomy můžeme tedy ztotožnit s prvky okruhu R a chápat R jako podokruh okruhu $R[x]$.

Stupeň nenulového polynomu f je největší číslo $n \in \mathbb{N}_0$ takové, že $f_n \neq 0$. (Označujeme $\text{st}(f)$.)

Koeficient f_n se nazývá **vedoucí koeficient** polynomu f .

Lineární, kvadratické, kubické polynomy.

Polynom $x = (0, 1, 0, 0, 0, \dots)$

Označme polynom $(0, 1, 0, 0, 0, \dots) \in R[x]$ symbolem x . Pak

● $x^2 = x \cdot x = (0, 1, 0, 0, \dots) \cdot (0, 1, 0, 0, \dots) = (0, 0, 1, 0, 0, \dots)$

● $x^3 = (0, 0, 0, 1, 0, 0, 0, \dots)$

● $a \cdot x^2 = (a, 0, \dots) \cdot (0, 0, 1, 0, \dots) = (0, 0, a, 0, 0, \dots)$

Vyjádření polynomu pomocí x

Věta.

Bud' $(R, +, \cdot)$ okruh a $f \in R[x]$ polynom stupně n . Pak platí

$$f = f_n \cdot x^n + f_{n-1} \cdot x^{n-1} + \dots + f_1 \cdot x + f_0,$$

kde koeficienty $f_0, f_1, \dots, f_{n-1}, f_n$ chápeme jako konstantní polynomy v $R[x]$ a operace $+, \cdot$ jsou operacemi okruhu $(R[x], +, \cdot)$.

Cíl je splněn: polynom $f = (f_0, f_1, \dots, f_{n-1}, f_n, 0, 0, \dots)$ můžeme zapisovat ve tvaru

$$f = f_n x^n + f_{n-1} x^{n-1} + \dots + f_1 x + f_0.$$

- Polynom — nekonečná posloupnost prvků $f_i \in R$ (skoro všechny = 0)
- Na množině všech polynomů se definují operace $+$ a $\cdot$.
- Ukáže se, že $(R[x], +, \cdot)$ je okruh.
- Při označení $a = (a, 0, 0, \dots)$, $x = (0, 1, 0, 0, \dots)$ lze pak každý polynom $(f_0, f_1, \dots, f_n, 0, 0, \dots)$ psát ve tvaru

$$f = f_n \cdot x^n + f_{n-1} \cdot x^{n-1} + \dots + f_1 \cdot x + f_0.$$

- Pozn. V předchozím jsou $+$ a $\cdot$ korektně definované operace na množině všech polynomů $R[x]$.
- Co dál? Rozklad polynomů na "prvočinitele".

Okruhy polynomů – p.13/31

Rozklad na prvočinitele v $\mathbb{Z}$

$$m = \pm 1 \cdot p_1 \cdot p_2 \cdot \dots \cdot p_k,$$

kde p_i prvočísla; jednoznačnost.

Důkaz — hlavní body

- m není prvočíslo, pak m rozložíme na součin "menších"
- proces rozkládání se zastaví
- jednoznačnost $p_1 \cdot p_2 \cdot \dots \cdot p_k = q_1 \cdot q_2 \cdot \dots \cdot q_l$
 $q_l \mid p_1 p_2 \dots p_k \implies q_l = p_i$ pro vhodné i
  - lemma: $q \mid a \cdot b, (q, a) = 1 \implies q \mid b$
  - Bezoutova rovnost
  - Euklidův algoritmus
  - dělení se zbytkem

Okruhy polynomů – p.14/31

Postup:

- definice dělení (v libovolném komutativním okruhu)
 $a \mid b \iff (\exists c) b = c \cdot a$
- "porovnávání" prvků
- dělení se zbytkem
- Euklidův algoritmus (Bezoutova rovnost)
- ireducibilní prvky (nerozložitelné)

Pozn: dělitelnost v tělesech $\mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$

Prvky se navzájem dělí $a, b \in \mathbb{Q}, a, b \neq 0 \implies$

$$b = (ba^{-1}) \cdot a, \quad a = (ab^{-1}) \cdot b \quad \text{tzn.} \quad a \mid b, \quad b \mid a.$$

Dělení a invertibilní prvky okruhu

Nechť e je invertibilní prvek komutativního okruhu a $b = e \cdot a$, pak

$$a = e^{-1} \cdot (ea) = e^{-1} \cdot b, \quad \text{tj.} \quad a \mid b, \quad b \mid a.$$

Příklad v $\mathbb{Q}[x]$:

$$f = 2x^3 + x^2 + x + \frac{1}{2}$$

$$f = (x^2 + \frac{1}{2}) \cdot (2x + 1) = (2x^2 + 1) \cdot (x + \frac{1}{2})$$

$$f = 2 \cdot (x^2 + \frac{1}{2}) \cdot (x + \frac{1}{2})$$

Budeme chtít vědet jak vypadají invertibilní prvky v $R[x]$.

Nenulový polynom se nazývá **normovaný**, je-li jeho vedoucí koeficient 1.

Jak porovnávat polynomy při rozkládání? Příklad:

$$x^3 + 1 = (x + 1) \cdot (x^2 - x + 1);$$

polynomy $(x + 1)$ a $(x^2 - x + 1)$ mají menší stupeň.

Věta.

Bud' $(R, +, \cdot)$ okruh. Pak pro libovolné dva polynomy f, g z $R[x]$ platí

$$\text{st}(f + g) \leq \max\{\text{st}(f), \text{st}(g)\} \quad \text{a} \quad \text{st}(f \cdot g) \leq \text{st}(f) + \text{st}(g).$$

Je-li navíc $(R, +, \cdot)$ obor integrity, pak ve druhé nerovnosti platí vždy rovnost.

Definice stupně — doplnění

Příklad: polynomy nad $\mathbb{Z}_4$:

$$2x \cdot 2x = 0$$

$$(2x + 1) \cdot (2x + 1) = 1$$

Pro nulový polynom $0 = (0, 0, 0, \dots)$ klademe jeho stupeň rovný $-\infty$. Přičemž:

$$-\infty < n$$

$$(-\infty) + (-\infty) = (-\infty) + n = n + (-\infty) = -\infty$$

pro všechna $n \in \mathbb{N}_0$.

$$\text{st}(f \cdot g) \leq \text{st}(f) + \text{st}(g)$$

$(R, +, \cdot)$ obor integrity a $f, g \in R[x]$ pak,

$$\text{st}(f \cdot g) = \text{st}(f) + \text{st}(g)$$

Důsledky:

- $(R[x], +, \cdot)$ je obor integrity,
- invertibilní prvky v $R[x]$ jsou právě konstantní polynomy, které odpovídají invertibilním prvkům okruhu R ,
- $R[x]$ není nikdy těleso.

Dělení se zbytkem v $R[x]$

Pro jednoduchost — $(R, +, \cdot)$ těleso.
(Skripta — zobecnění pro obory integrity.)

Věta.

Nechť $(R, +, \cdot)$ je těleso a $f, g \in R[x]$ jsou dva polynomy takové, že $g \neq 0$. Pak existují polynomy $q, r \in R[x]$ takové, že platí

$$f = g \cdot q + r, \quad \text{st}(r) < \text{st}(g).$$

Přitom tyto polynomy q, r jsou určeny jednoznačně.

q se nazývá **podíl** a r **zbytek**.

Důkaz: má dvě části: existenci a jednoznačnost sami — skripta; zde — pouze ideje.

- Pro dané $f, g \in R[x]$ chceme $q, r \in R[x]$ tak, aby $f = g \cdot q + r$, $\text{st}(r) < \text{st}(g)$.
  - $\text{st}(f) < \text{st}(g) \implies f = g \cdot 0 + f$
  - $\text{st}(f) \geq \text{st}(g)$ indukci vzhledem k $\text{st}(f)$

Př: $f = 3x^4 + 2x^3 - x^2 + 1$, $g = 2x^2 + 2x - 3$ pak $q = \frac{3}{2}x^2$

$$3x^4 + 2x^3 - x^2 + 1 = (2x^2 + 2x - 3) \cdot \frac{3}{2}x^2 + ?$$

$$= 3x^4 + 3x^3 - \frac{9}{2}x^2 + ?$$

$$= 3x^4 + 3x^3 - \frac{9}{2}x^2 + (-x^3 + \frac{7}{2}x^2 + 1)$$

Polynom $(-x^3 + \frac{7}{2} + 1)$ má menší stupeň než f .

$$-x^3 + \frac{7}{2}x^2 + 1 = (2x^2 + 2x - 3) \cdot \frac{-1}{2}x + (\frac{9}{2}x^2 - \frac{3}{2}x + 1)$$

$$\frac{9}{2}x^2 - \frac{3}{2}x + 1 = (2x^2 + 2x - 3) \cdot \frac{9}{4} + (-6x + \frac{31}{4})$$

Celkem $f = (2x^2 + 2x - 3) \cdot (\frac{3}{2}x^2 - \frac{1}{2}x + \frac{9}{4}) + (-6x + \frac{31}{4})$

Jednoznačnost při dělení

- $g \cdot q + r = g \cdot q' + r'$
- $g \cdot (q - q') = r' - r$, kde $\text{st}(r' - r) < \text{st}(g) \in \mathbb{N}_0$
- $\text{st}(g) + \text{st}(q - q') = \text{st}(r' - r)$
- Odtud** $\text{st}(q - q') = \text{st}(r' - r) = -\infty$
- $r' - r = 0$, tj. $r = r'$
- $q - q' = 0$, tj. $q = q'$

Polynom $h \in R[x]$ se nazývá **společný dělitel** polynomů $f, g \in R[x]$, jestliže $h \mid f$ a také $h \mid g$.

Polynom $d \in R[x]$ se nazývá **největší společný dělitel** $f, g \in R[x]$, jestliže je společný dělitel f a g a všechny ostatní společné dělitele jej dělí.

Tj. $d \mid f, d \mid g$ a $(\forall h \in R[x])(h \mid f \wedge h \mid g \implies h \mid d)$.

Polynomy nad $\mathbb{Z}_4$:

● $f = 2x = 2 \cdot (x + 2), \quad g = x^2 + 2x = x \cdot (x + 2)$.

Vidíme, že x i $x + 2$ jsou společné dělitele f, g .

Neexistuje největší společný dělitel f a g .

Existence n.s.d v $R[x]$

Věta.

Nechť $(R, +, \cdot)$ je těleso a $f, g \in R[x]$ polynomy z nichž alespoň jeden je nenulový. Pak

- existuje největší společný dělitel f a g ;
- je-li d největší společný dělitel f, g , pak každý největší společný dělitel je tvaru $a \cdot d$, kde a je konstantní nenulový polynom;
- existuje jediný normovaný největší společný dělitel polynomů f a g .

Značíme (f, g) , případně $\text{nsd}(f, g)$.

Klademe $(0, 0) = 0$ (není normovaný).

Dále $(f, 0) = f_n^{-1} \cdot f$, pro f nenulový polynom stupně n .

Existence — Euklidův algoritmus:

$$f = g \cdot q_0 + r_0, \quad \text{st}(r_0) < \text{st}(g),$$

$$g = r_0 \cdot q_1 + r_1, \quad \text{st}(r_1) < \text{st}(r_0),$$

$$r_0 = r_1 \cdot q_2 + r_2, \quad \text{st}(r_2) < \text{st}(r_1),$$

...

$$r_{n-2} = r_{n-1} \cdot q_n + r_n, \quad \text{st}(r_n) < \text{st}(r_{n-1}),$$

$$r_{n-1} = r_n \cdot q_{n+1}.$$

Kde r_n je n.s.d — nemusí být normovaný.

Bezoutova rovnost — stejně jako v $\mathbb{Z}$:

$$\begin{aligned} r_n &= r_{n-2} + r_{n-1} \cdot (-q_n) = r_{n-2} + (r_{n-3} - r_{n-2} \cdot q_{n-1}) \cdot (-q_n) = \\ &= r_{n-3} \cdot (-q_n) + r_{n-2} \cdot (1 + q_{n-1} \cdot q_n) = \dots = f \cdot ? + g \cdot ? \end{aligned}$$

Poznámky k popisu všech n.s.d

Pokud d, h dva největší dělitelé f, g , pak se navzájem dělí.

Tj. existují $a, b \in R[x]$, tak, že $d = a \cdot h, h = b \cdot d$.

Celkem $d = a \cdot b \cdot d$.

Odtud (po diskusi zda něco není nulový polynom)

krácením ($R[x]$ je obor integrity) dostaneme

$$1 = a \cdot b.$$

Oba dva důkazy — skripta.

Tamtéž Bezoutova rovnost a její důsledek

$$f \mid g \cdot h, (f, g) = 1 \implies f \mid h.$$

Polynom $f \in R[x]$ je **ireducibilní nad** R , jestliže f je nekonstantní a nelze rozložit na součin dvou nekonstantních polynomů.

- Každý lineární polynom (nad oborem integrity) je ireducibilní.
- Polynom $2x + 2$ není ireducibilní nad $\mathbb{Z}_4$;
 $2x + 2 = (2x + 2)(2x + 1)$.
- Polynom $x^3 - 2$ je ireducibilní nad $\mathbb{Q}$, ale není ireducibilní nad $\mathbb{R}$ a $\mathbb{C}$;
 $x^3 - 2 = (x - \sqrt[3]{2})(x^2 + \sqrt[3]{2}x + \sqrt[3]{4})$ — příště.

Jednoznačný rozklad v $R[x]$

Věta.

Bud' $(R, +, \cdot)$ těleso. Pak pro každý nenulový polynom $f \in R[x]$ existují normované polynomy $p_1, p_2, \dots, p_k \in R[x]$ ireducibilní nad R a konstantní polynom $a \in R[x]$ tak, že

$$f = a \cdot p_1 \cdot p_2 \cdot \dots \cdot p_k.$$

Tento rozklad polynomu f je jediný až na pořadí činitelů.

Hovoříme o **okruhu s jednoznačným rozkladem**.

Okruh Gaussových celých čísel G je okruh s jednoznačným rozkladem.

$$G = \{a + bi \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$$

Porovnávání — pomocí normy:

$$N(a + bi) = (a + bi) \cdot (a - bi) = a^2 + b^2 \in \mathbb{N}_0.$$

Platí $N(x \cdot y) = N(x) \cdot N(y)$.

Odtud plyne, že pro invertibilní prvek x musí platit

$N(x) = 1$, tj. invertibilní prvky jsou $1, -1, i, -i$.

Lze dělit se zbytkem (není jednoznačně určen).

Př: $5 + 5i = 3 \cdot (2 + i) + (-1 + 2i) = 3 \cdot (1 + 2i) + (2 - i),$

kde pro zbytky platí $N(-1 + 2i) = N(2 - i) = 5 < 9 = N(3)$.

Euklidův algoritmus, Bezout, jednoznačný rozklad.

Př: $5 = (1 + 2i)(1 - 2i)$. $N(x)$ prvočíslo $\implies x$ invertibilní.

Negativní "divoký" příklad

Okruh $\{a + bi\sqrt{5} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ není okruh s jednoznačným rozkladem.

Norma tentokrát $N(a + bi\sqrt{5}) = a^2 + 5b^2$, invertibilní prvky ± 1 .

Př: $9 = 3 \cdot 3 = (2 + 1 \cdot i\sqrt{5}) \cdot (2 - 1 \cdot i\sqrt{5}),$

kde $3, 2 + i\sqrt{5}$ i $2 - i\sqrt{5}$ ireducibilní, neboť

$N(3) = N(2 \pm i\sqrt{5}) = 9$ a neexistuje prvek s normou 3.

Taktéž neexistuje $(9, 3 \cdot (2 + i\sqrt{5}))$, protože mezi společné dělitele patří 3 i $2 + i\sqrt{5}$.

Co se bude požadovat:

- vlastnosti $(R[x], +, \cdot)$,
- rozkládání polynomů — příště,
- hlavní věty (tučné),
- základní pojmy — stupeň, ved. koef., ireduc. pol., ...
- prakticky Euklides, Bezout — nad tělesy.

Co se nebude požadovat :

”divoké” příklady, tj. rozklady mimo $R[x]$.